

לתולדות תיעודו של מבנה הבעלות "יש לו את" בראשית ימיה של העברית המדוברת

בחוברת "לשונונו לעם" נו, ג מביא ראובן מירקין עדות משנת 1920 לשימוש לא תקני במילית את במבנה הבעלות: "יש לי את הסמרטוט שלי". הוא מעיר כי עדות זו "מפתיעה בקדמותה" ומציין כי אינו יודע מתי החלו מתקני הלשון לנסות לעקור שיבוש זה מן השפה. העדות המוקדמת ביותר המצויה בידיו היא מטור לשון שפרסם יצחק אבינרי בשנת 1949. בהמשך דבריו מציין מירקין את עיסוקם של הבלשנים חיים בלנק וחיים רוזן במבנה במהלך שנות החמישים ומביא עדויות לחזרתו אל הלשון הכתובה משנות השישים ואילך.¹

למעשה מדובר באחת התופעות המוקדמות ביותר בלשון הדיבור שמתקני הלשון נתנו את דעתם עליהן, והתיעוד לה במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים מבוסס היטב. כבר ב-1911, כאשר הוציא ועד הלשון חוברת דקה ובה רשימת "השגיאות השגורות בדבור", כלשון כותרת המשנה, נכלל בה מבנה זה. שם הרשימה, "אל-תאמר-אמר", מעיד על מתכונתה: שני טורים ובהם מובאים תיקוני לשון, שיבוש מול תיקונו. המבנה הנידון מופיע ברשימה פעמיים, האחת בחיוב והשנייה בשלילה:²

אל תאמר:	אמר:
היש לך את הדבר הזה	היש לך הדבר הזה?
אין לו את הדבר הזה	אין לו הדבר הזה

1. ראובן מירקין, "עדות לביטוי יש לו את הדבר" משנת 1920, לשונונו לעם נו, ג (תשס"ז), עמ' 164-166.
2. אל-תאמר-אמר, גליון א, הוצאת ועד הלשון בירושלים, ירושלים [תרע"א], עמ' 7. מועד פרסומה של החוברת מתבהר מדיווחו של ועד הלשון כי "במשך חרף תרע"א הוציא הוועד גם את המחברת הראשונה: 'אל תאמר - אמר' לשפור הדבור העברי" ("ועד הלשון תר"ן-תרע"ב", לקט תעודות לתולדות ועד הלשון והאקדמיה ללשון העברית תר"ן-תש"ל ולחידוש הדיבור העברי, ירושלים תש"ל, עמ' 32; הודעה זו פורסמה לראשונה במחברת א של "זכרונות ועד הלשון" [ירושלים תרע"ב]). על פי דיווח זה "המחברת נתנה לתלמידי בתי הספר בלי כסף" (שם, עמ' 33). לעומת זאת על חוברות "אל תאמר-אמר" עצמן נכתב כי "מחיר הגליון עשיריה", וכן נתבקשו "כל המתעניינים בשפור הדבור העברי להשתדל בהפצת הגליונות האלה בין המדברים עברית" (עמ' 8). בשולי הגליון נתבקשו הקוראים להודיע לוועד הלשון על שגיאות השגורות בדיבורם של ילדים ומבוגרים כדי ש"הוועד יקבע אותן בגליונות הבאים", אך גיליונות כאלו לא יצאו לאור.

גלין א..

„אל-תאמר-אמר“

(השניאות השטרות בדבור)

הוצאת ועד הלשון בירושלים

אל-תאמר:	אמר:
אני קוראת	אני קוראת, קוראת
אני מוצאת	אני מוצאת, מוצאת
אני שונאת	אני שונאת, שונאת
אני חוטאת	אני חוטאת, חוטאת
אני יושנת	אני יושנת, יושנת
אנחנו יושנים. יושנות	אנחנו יושנים, יושנים, יושנות
הוא ישן (בעבר)	הוא ישן, יושן
אני יוכלת	אני יוכלת, יוכלת
אנחנו יוכלים, יוכלות	אנחנו יוכלים, יוכלים, יוכלות

1

אל תאמר:	אמר:
לא מצאתי באף מקום	לא מצאתי בשום מקום
אל תגיד ילאף איש	אל תגיד לשום איש (וכל איש)
אבוא אליך מתי אתה חפץ	אבוא אליך כאשר תחפץ
הוא הולך לאן שהוא רוצה	הוא הולך אל מקום שהוא רוצה
הלכתי איפה שעושים...	הלכתי אל מקום שעושים...
אני אוהב אוהבים	אני אוהב אוהבים
אני נשארתי בבית בעצמי	נשארתי בבית לבדי (יחיד)
אני לבדי לבשתי את בגדי	בעצמי (כל עור) לבשתי את בגדי
אתה לבדך אמרת לי	אתה בעצמך (ולא אחר)
רק אנחנו כעצמנו מילנו	רק אנחנו לבדנו מילנו
הם לבדם יבואו הנה	הם בעצמם (ולא שלוחם)
היש קף את הדבר הזה	היש קף הדבר הזה?
אין לו את הדבר הזה	אין לו הדבר הזה
אני צריך את הדבר הזה	אני צריך לדבר הזה
או: -	הדבר הזה צריך לי

7

בשנת 1911 היה הדיבור העברי בראשית התבססותו ביישוב,³ והופעתו של המבנה ברשימת התיקונים שהפיץ ועד הלשון מציינת אותו כאחת מן התופעות המתועדות הראשונות הרומזות להיבדלותה המוקדמת של העברית המדוברת מן העברית שבכתב.

בתקופת פרסומם של הדברים היה ועד הלשון פעיל זה זמן קצר בלבד, ופרסומה של רשימת התיקונים היה מן הפעולות הראשונות שידוע כי נקט אותן.⁴ אמנם היו מדקדקים שהפנו תשומת לב לשאלת תקנתה של העברית בת הזמן עוד קודם לפרסומה של רשימה זו, אך עד אז התמקדה פעילות זו בעברית הכתובה בלבד.⁵ בעיסוק בעברית המדוברת היה משום חידוש של ממש. מאחר שמתקני לשון אחרים החלו לפעול ביישוב רק מאוחר יותר, יש יסוד להניח כי רשימת ועד הלשון משנת 1911 היא אכן התייעוד המוקדם ביותר לנוכחותו של המבנה בשפה.⁶

תקנת הלשון לא הפכה לאפיק עיקרי בפעילותו של ועד הלשון, והוא לא שב לעסוק במבנה, אך אחרים בהחלט העירו עליו ודרשו את תיקונו גם במהלך שנות העשרים, השלושים והארבעים.

עדויות משנות העשרים :

- גדוד מגני השפה העברית, שנוסד בשנת 1923, נהג להוציא לאור פרסומים שונים בענייני הלשון, ובהם נכללו לעתים קרובות גם רשימות מטיפוס "אל

3. אף כי הניסיונות להפוך את העברית ללשון דיבור ראשיתם עוד בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה, רק במהלך העשור שקדם למלחמת העולם הראשונה החל הדיבור העברי לקנות אחיזה של ממש בחיי המעשה (בנימין הרשב, "מסה על תחיית הלשון העברית", אלפיים 2 [תש"ן], עמ' 9-54; שלמה מורג, "העברית החדשה בהתגבשותה: לשון באספקלריה של חברה", קתדרה 56 [תש"ן], עמ' 70-92).
4. דבר זה ידוע מתוך דיווחו של ועד הלשון הנזכר בהערה 2.
5. השגות על דרך כתיבתם של אחרים מופיעות כבר אצל מדקדקי ימי הביניים, ומאז ראשית תקופת ההשכלה הוקדשה תשומת לב רבה לשאלת שיבושי הלשון וטהרת הלשון, אך החיבור המוקדם ביותר בתקופה המודרנית שיועד כולו לתיקון שיבושים בעברית בת הזמן הוא ככל הידוע ספרו של יצחק בן-אשר ווארשאוסקי, לתחית שפת עבר ולהתפתחותה, על מוסדות כה"ק ולשון חז"ל, אדעססא תרנ"ג. חיבור זה נסקר בידי רפאל ספן, "מאה שנה לעברית כהלכה", מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים מוגשים לשלמה מורג, בעריכת מ' בן-אשר, ירושלים תשנ"ו, עמ' 321-326.
6. סמדר ברק הפנתה אותי לרשימה קצרה של תיקונים שפורסמה מטעם ועד הלשון בעיתון "השקפה" כשלוש שנים קודם לכן בחתימת מזכיר הוועד, ישראל הלוי טלר ("אל תאמר כך, אלא כך", השקפה 9, עה [י"ט בסיוון תרס"ח], עמ' 3); אך המבנה הנידון לא הובא במניין השיבושים הכלולים בה.

- תאמר – אמור". בעלון משנת 1927 הובא ברשימה כזו בטור השיבושים "יש לי את ה" ובצדו תיקונו, "יש לי ה".⁷
- בשנת 1929 פרסם יצחק אבינרי בכתב העת "לשונונו" סקירה ארוכה ומפורטת בשלושה חלקים על העברית המדוברת.⁸ היה זה הניסיון הראשון לתאר אותה תיאור מקיף, ולדברי אבינרי נועד מאמרו "למצות את דרכי הלשון העברית בא"י עד עתה ולהראות על הלקויים העיקריים הטעונים תקון".⁹ ואכן, סקירה זו עוסקת בתופעות לשון רבות (אף כי לא בכל מה שנהגו בדיבור), ואף המבנה הנידון נזכר בה. בפרק המוקדש למילות היחס והחיבור מעיר אבינרי על "נצול מופרז" של **את**, וכותב: "ילדים, וכן גדולים – ואף גננות בכלל – אומרים: יש לי את הבול הזה, יש לי אותו. תרגום מגונה משאר לשונות, המביעות את המושג 'יש' ע"י נושא ונשוא ([א]יך האב דעם' וכדו)".¹⁰
- אבינרי אינו רואה בתופעה זו גילוי של לשון ילדים, כמקובל באותה התקופה בקרב מורים ואנשי לשון ביחס למרבית תופעות הלשון המדוברת. אופן ניסוחם של הדברים מבהיר כי להערכתו היה שימוש זה שכיח בכלל הציבור, כולל אנשי חינוך האמורים להקפיד יותר מאחרים על תקינות לשונם.
- מכיוון שעשרים שנה מאוחר יותר מביא אבינרי את אותן דוגמאות עצמן אך מציין שימוש זה כאופייני לילדים, מן הראוי לבחון שוב את דבריו (המובאים גם במאמרו של מירקין) בהשוואה אל הניסוח משלהי שנות העשרים: "ברור שאין באלה משום צדוק ללשון ילדים: 'יש לי את הבול הזה', 'יש לי אותו'. אלא שלשון ילדים לחוד, וחקוי של זקנים – לחוד. אלו ידעתי שלשון הילדים אינה נובעת מתוך השפעה זרה ('איך האב דעם'...) – הייתי מתפעל משגיאתם".¹¹ חשיבותה של העדות המוקדמת אינה נובעת אפוא דווקא ממועד פרסומה, אלא בעיקר מן הקביעה המפורשת שהמבנה אינו מוגבל ללשונם של ילדים, והוא נפוץ בקרב הדוברים בכלל.
- עדויות משנות השלושים:
- באחד מגיליונות כתב העת "לשונונו" פרסמה מורה סקירה על מגוון של תופעות לשון שרשמה מפי תלמידיה. בסקירה מופיעות זו לצד זו תופעות לשון
7. "הרחק משגיאות", שפתנו (עלון בהוצאת גדוד מגני השפה), תל-אביב, כ"ז בסיוון תרפ"ז, עמ' יד.
8. יצחק אבינרי (רבלסקי), "דרכי הלשון העברית בארץ-ישראל", לשונונו ב (תרפ"ט), עמ' 197–210, 287–306, 396–411.
9. שם, עמ' 198.
10. שם, עמ' 200.
11. יצחק אבינרי, יד הלשון, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 61. הקטע התפרסם לראשונה בתשי"א.

ייחודיות לילדים, המשקפות את גילם הצעיר, ותופעות לשון שהופיעו בפי הילדים כגילוי לתפוצתן בלשון הדיבור בכלל. בשולי הסקירה מבהירה הכותבת כי לא דנה במכלול התופעות הנוהגות בפהם של ילדים, ומציינת כדוגמה לכך את "השמוש המוטעה הרגיל של 'יש' עם 'את': יש לי את הספר".¹²

עדויות משנות הארבעים:

- בשנת 1946 הובא המבנה בפרק "לשון ילדינו" בספר של יצחק אבינרי המוקדש לעברית הנוהגת בארץ ישראל.¹³ שנה לאחר מכן כלל שלמה מורג (אז: מירקין) את המבנה בסקירה מקיפה של שיבושים שגורים בלשון הדיבור שפרסם בכתב העת "החינוך". בראש הסקירה מטעים מורג שעניינה אינו בלשון הילדים או "בניב ההמוני ההולך ומתהווה, ניב שכולו שיבוש",¹⁴ אלא בתופעות השגורות ב"לשון הספרות והעתונות ולשון הדיבור הכללית של ימינו".¹⁵ בסקירתו, המאורגנת בשיטתיות על פי פרקי הלשון, מובאת הדוגמה "יש לי את הספר" תחת הכותרת "יחסת המושא במקום נושא" בסעיף המוקדש לתופעות בתחום התחביר.¹⁶

עדויות אלה מבהירות כי המבנה התבסס בעברית המדוברת בתחילת העשור השני של המאה העשרים לכל המאוחר, ומתקופה זו ואילך נתנו מתקני הלשון את דעתם עליו וניסו לפעול למען עקירתו מפהם של הדוברים.

* * *

במאמרו הנזכר של ראובן מירקין נידונה גם חדירתו של המבנה לטקסטים כתובים, והוא מציין ש"בשנות השישים והשבעים עדיין היה שימוש זה נדיר בכתיבה ונמצא בעיקר בכתבי עת לא ספרותיים, בדברי פרסומת ובלשון מדוברת שהועלתה על הכתב".¹⁷ הדוגמה המוקדמת ביותר שהוא מספק היא משנת 1963,

12. תמר דולזינסקי, "שבושי הלשון בפי הילדים", לשוננו ח (תרצ"ז), עמ' 48.

13. יצחק אבינרי, כיבושי העברית בדורנו, [מרחביה] 1946, עמ' 153.

14. שלמה מירקין, "על שיבושי-הלשון ודרכי עקירתם", החינוך כ (תש"ז), עמ' 326 (עמ' 178 בהדפסה החוזרת המתוקנת של המאמר: שלמה מורג, עיונים בעברית לדורותיה, בעריכת משה בראש, יוחנן ברויאר ואהרן ממן, ירושלים תשס"ד, עמ' 177-205).

15. שם, עמ' 325 (עמ' 177 בהדפסה החוזרת).

16. שם, עמ' 334 (עמ' 193 בהדפסה החוזרת).

17. מירקין (הערה 1 לעיל), עמ' 165.

אך גם כאן נראה שניתן להקדים במקצת את מועד התיעוד הראשון. בידי דוגמה אחת מראשית שנות החמישים מתוך רשימות "עוזי ושות'", הטור הסטירי שפרסם עמוס קינן בעיתון "הארץ" בשנים 1950–1952:

הזקן היה מבסוט נורא ואמר לצעיר: איזה מזל שיש לי אותך.¹⁸

מן הראוי להטעים שהטור "עוזי ושות'" היה חריג מאוד מבחינה סגנונית על רקע המקובל בעברית הכתובה של ראשית שנות החמישים. בתקופה זו היה הניסיון לחקות בכתב את דרכה של לשון הדיבור בחיתוליו, וגילוייו הוגבלו בעיקר לכתיבה הסטירית של קבוצת כותבים מצומצמת. יתרה מזו, לעומת תפוצתם הנרחבת של קווי לשון אחרים האופייניים ללשון הדיבור בטורי "עוזי ושות'" מתבלטת נדירותו של המבנה הנידון. בעניין זה נראה אפוא שיש יסוד מוצק להערכתו של מירקין כי חדירתו של המבנה אל העברית הכתובה מאוחרת ביחס. גם אם יעלה החיפוש דוגמאות נוספות להיקרותו בטקסטים קודם לשנות השישים, סביר להניח שמספרן יהיה קטן ותפוצתן תהיה מצומצמת לגבולות הכתיבה הסטירית המסתמכת על לשון הדיבור ומנסה לחקותה.

הבלשנים, שעניינם אינו תיקון השפה אלא תיאורה כפי שהיא נוהגת בפי דובריה, נדרשו למבנה החל בשנות החמישים, עת החלו לעסוק בחקר העברית בת הזמן.¹⁹ מאז ועד היום הוקדשו לו מחקרים רבים.²⁰ מחקרים אלה בחנו את ייחודו של המבנה, שאינו מסתכם בהכללתה של את, אלא מתגלה גם בנטייה

18. עמוס קינן, בשוטים ובעקרבים: מבחר עוזי ושות', תל-אביב [חש"ד], עמ' 196.
19. אצל חיים בלנק נידון המבנה כבר ברשימות שפרסם בכתב העת "משא" בראשית שנות החמישים. רשימות אלה קובצו בספרו "לשון בני אדם" (ירושלים תשמ"ט), ודיון במבנה שבמוקד עיונו מופיע שם בעמ' 16. חיים רוזן נדרש למבנה בשלהי שנות החמישים במהלך דיונו בקשיים המהותיים המובנים לדעתו בפעילות תקנת הלשון (עברית טובה: עיונים בתחביר, מהדורה שלישית, מתוקנת ומורחבת, ירושלים 1977, עמ' 34–35). במהדורה הראשונה של הספר, שיצאה לאור בתשי"ח, מופיעים הדברים בעמ' 30–31. דיון מורחב במבנה מספק רוזן כחלק מסקירת דגמי המשפט בעברית המובאת כנספח לספרו (דגם ד, עמ' 212–216, ובפרט עמ' 214–216). דבריו של בלנק, כמו השגותיו של חיים רוזן כנגד הניסיונות לתיקונו של המבנה, מצוטטים במאמרו של מירקין.

20. Yael Ziv, "On the Reanalysis of Grammatical Terms in Hebrew Possessive Constructions", *Studies in Modern Hebrew Syntax and Semantics*, ed. Peter Cole, Amsterdam 1976, pp. 129–152; אליעזר גלינרט, "יש... ויש לו..." בעברית הפורמלית בת-ימינו – נושא או מושא? עיוני סגנון בעברית המדוברת, בלשנות עברית 28–30 (תש"ן), עמ' 207–212; רוני הנקין, "יש גם את זה", בלשנות עברית 38 (תשנ"ד), עמ' 41–54.

לחרוג מכללי ההתאם ולממש את פועל הבעלות בזמני העבר והעתיד בצורת זכר יחיד (היה או יהיה) גם כאשר אין הדבר תואם את מינו או את מספרו של שם העצם שאליו הוא מתלווה.²¹ תופעה זו אינה מוגבלת לעברית המדוברת, והיא מצויה לא אחת כבר במקרא, כגון "ולא היה מים לעדה" (במדבר כ, ב); "תורה אחת יהיה לאזרח ולגר הגר בתוכם" (שמות יב, מט); "ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו" (דברים יח, ב) ועוד.²² עם זאת אין קשר ישיר בין התופעות הללו והאחת אינה המשכה של האחרת: בעברית בת זמננו מוגבלת התנהגות ייחודית זו של הפועל **היה** ללשון הדיבור, והיא מסימני ההבדל שנוצר בינה לבין העברית שבכתב.

בחינת העדויות מן העשורים הראשונים לקיומה של העברית המדוברת מעלה שגם העדר ההתאם אינו תופעה חדשה בה, אלא יש לה תיעוד מפי ילדים בראשית שנות השלושים:

אז גם חנות לא **היה** להם?²³

נעלים לא **היה** להם.²⁴

תופעה זו לא נידונה במפורש בספרות תיקוני הלשון בעשורים הראשונים להתהוותו של הדיבור העברי, ונראה שמתקני הלשון לא הבחינו בה, אך המובאות הללו מעידות על נוכחותה בו כבר בשלב מוקדם למדי. מקורן בחומר האצור בספר שפרסמה בשנת 1932 מורה בכיתות הנמוכות של בית הספר היסודי, המבוסס לדבריה "בעיקרו על היומנים, על הסיכומים השנתיים ועל הרשימות אשר נהלתי בצורות שונות במשך שנות עבודתי".²⁵ מטרותיה של הכותבת דידקטיות, והיא משלבת בדבריה מובאות מדברי הילדים כדי לאיירם. יתרונו של חומר זה בעבור חוקר הלשון הוא בכך שמובאות אלו לא עובדו במטרה להתאימן

21. הרקע הבלשני להעדר ההתאם במבנה הבעלות נידון במאמרה של הנקין שזכר בהערה הקודמת (בפרט עמ' 44). דיונים מקיפים יותר, הבוחנים את העדרו של התאם גם בהקשרים אחרים, מובאים בידי רות ברמן, "שפת ילדים ותמורות בלשון", העברית שפה חיה (א), בעריכת ע' אורנן ואחרים, חיפה תשנ"ג, עמ' 14-16; רון כוזר, "תבנית החגים הפשוטה בלשון המיוצגת כמדוברת", מדברים עברית: לחקר הלשון המדוברת והשונות הלשונית בישראל, בעריכת שלמה יזרעאל ומרגלית מנדלסון (תעודה, יח), תל-אביב תשס"ב, עמ' 329-352.

22. Paul Joüon, *A Grammar of Biblical Hebrew*, translated and revised by Takamitsu Muraoka, Rome 1996, §150kl, p. 555.

23. איטה פקטורית, מִפְּנֵי: רשימות מתוך העבודה בכתב א, תל-אביב תרצ"ב, עמ' 43.

24. שם, עמ' 52 הערה 1.

25. שם, מתוך ההקדמה (ללא מספור העמודים). הספר מבוסס בחלקו על עיבוד של רשימות שנתפרסמו בבמות שונות בשנים שלפני כן.

לכללי הלשון התקינה, וניכר כי הכותבת השתדלה להביאן כפי שנשמעו מפי הילדים. היא איננה אשת לשון, ואינה מלווה את התיעוד בהערות מפורשות על תופעות הלשון המשתקפות בטקסטים, אך נראה שדווקא בשל כך ניתן לעתים לאתר בעדויות שהיא מביאה את עקבותיהם של תהליכי לשון שאיש לא הבחין בהם בעת התרחשותם. התיעוד שהיא מספקת בעניין ההתאם הוא דוגמה מובהקת לכך.

תהליכי ההתגבשות של העברית המדוברת ברבדיה המוקדמים טרם זכו למחקר של ממש, והבלתי-ידוע רב על הידוע בתחום זה. חשיפתן של עדויות מוקדמות התואמות את הרגלי הלשון בימינו עשויה אפוא להפגיע, אך למעשה רבות מתופעות הלשון הנחשבות לסימניה של העברית המדוברת היום מתועדות בהיקף זה או אחר עוד קודם למחצית המאה העשרים. מקצתן מופיעות כבר ברשימה של ועד הלשון מ-1911 ומקצתן מתועדות לראשונה במקורות מאוחרים יותר, משנות העשרים, השלושים או הארבעים. הספרות הדידקטית של העשורים הראשונים של המאה העשרים, ויותר מכך ספרות תיקוני הלשון של תקופה זו, הן מקור שאין לו תחליף למי שחפץ להתחקות אחר גלגוליהן של תופעות בדיבור העברי. בחינתה המדוקדקת של ספרות זו עשויה ללמד רבות הן על היקף התופעות שייחדו את לשון הדיבור מן העברית הכתובה הן על קדמותן.²⁶

26. דיון ראשוני בסוגיה זו, בלוויית מבחר דוגמאות, מובא אצל יעל רשף, "מקורות להכרת העברית המדוברת במחצית הראשונה של המאה העשרים: תרומתה של ספרות תיקוני הלשון", העברית ואחיותיה ד-ה (תשס"ד-תשס"ה), עמ' 209-227. נוסף על כך מצוי עמי בכתובים דיון מקיף בסוגיה ובו סקירה של מקורות המידע העומדים לרשות המתעניין בטיבה של לשון הדיבור קודם למחצית המאה העשרים ועיון נרחב בעדויות עצמן. מחקר זה עתיד להתפרסם בספר "מכונת הדיבור בתור מורה שפות: פה מדברים עברית" בעריכתו של שלמה יזרעאל, הנמצא כעת בהכנה.